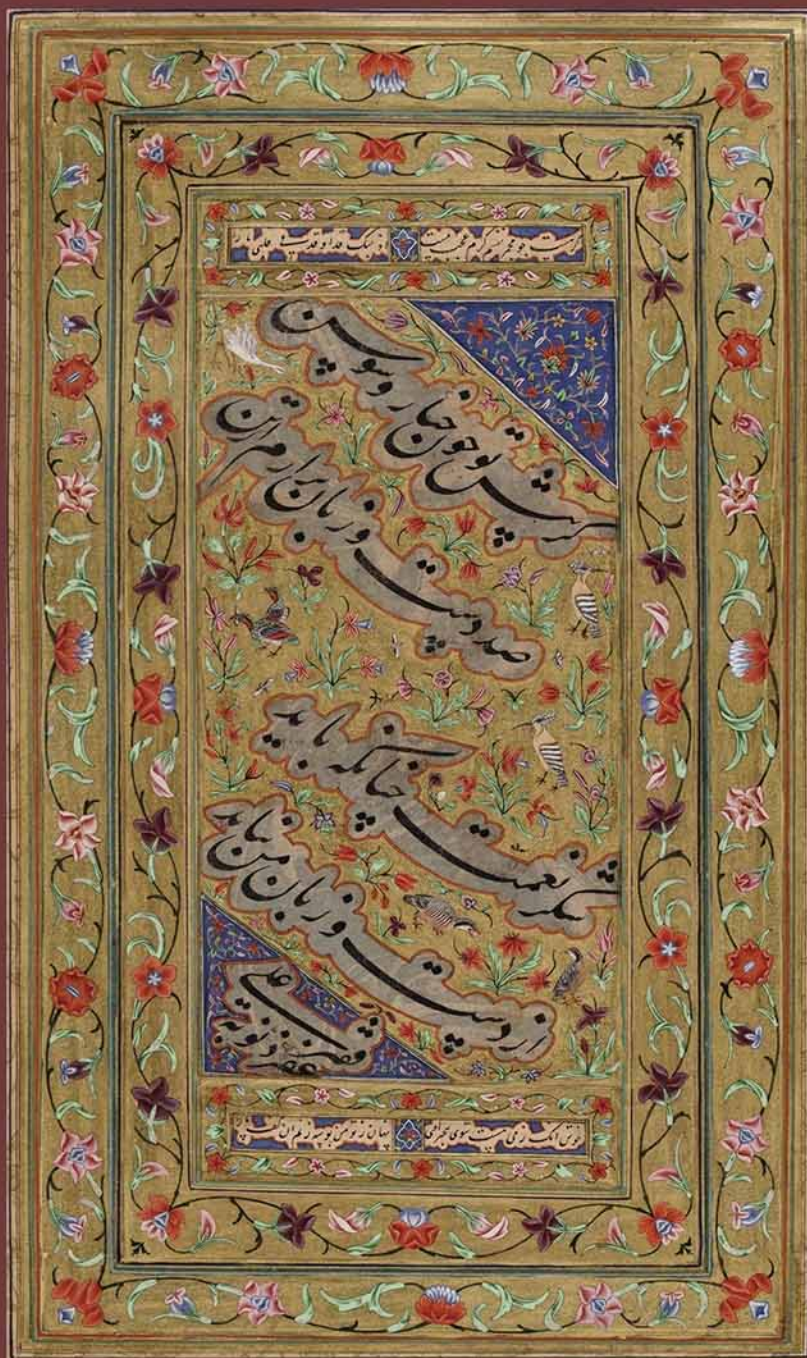

فصلنامه اطلاع رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه شناسی و ایران شناسی

دوره سوم، سال چهارم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۳۹۸ [انتشار: زمستان ۱۳۹۹]

سرسختن: دیپلماسی فرهنگی و میراث مکتوب • نظام تعریف/علی اشرف صادقی • معرفی سه منبع کهن رباعیات خیام / سید علی میرافضلی • سیدمهره و شکبه / علی صفی آققله • چند نکته و لغت از «مواهب الہی» معین الدین یزدی / احمد پنهانی • توضیحاتی درباره چند تن از مملو حان موزجوری دامغانی / راضیه آبدیان • تصحیح پیتی از طلیان مرغری / محسن احمدوندی • خاکم به دهان، درباره سابقه یک مثل / ویلہم باخرا، ترجمہ: سہاس ریوندی • نگاہی بہ «تأثیر ادبیات فارسی در ادبیات انگلیسی» / مجالدین کیوانی • نقد و بررسی «دیوان ازرقی هروی» / مجالدین کیوانی • توضیحاتی درباره «بخشی از تفسیری کهن بہ پارسی» / مسعود قاسمی / مسعود قاسمی • رباعیات ختام بہروایت شیخ محمود بیروذاتی / سید علی میرافضلی • «تلفظ در شعر کهن فارسی»: سرشتی بایدہا و ناپیدہای پژوهش / علی شاپوران • حکایتی ساختگی از قرآنہای خطی افغانستان: نقادی بر کتاب «حکایت قرآنہای ناپیدای افغانستان» و مقالہ «آغازی بر فہرست نگاری مخطوطات افغانستان» / مصوبہ نظری • نگاہی بہ تصحیح «خلاصۃ الاشعار و زیۃ الافکار (بخش یزد و کرمان و نواحی آن)» / مرتضی موسوی • معرفی و نقد کتاب «ناصر خسرو» / حسن حیدر زادہ سردرود • نقد و بررسی ترجمہ «شکوئتلا» / سید احمد رضا قائم مقامی • دورنمایی از کتاب «قرآن موزخان» / زینب سادات ایلچی • نگاہی منتقدانہ بہ مقالہ «سنگ نبشتہای نویافتہ در آرامگاہ داریوش بزرگ در نقش رستم (DNF)» / سہیل دلشاد • ریشہ شناس چہ می کند (۶-۱۰) / سید احمد رضا قائم مقامی • آثار نعیمہ مصطفی افندی / نصراللہ صالحی

فهرست

سرخن

دپلماسی فرهنگی و میراث مکتوب ۵-۳

جستار

نظام تعریف / علی‌اشرف صادقی ۷-۶
معرفی سه منبع کهن رباعیات ختیم / سید علی میرافضلی ۱۳-۸
سپیدمهره و شنکجه / علی صفری آق‌قلعه ۱۷-۱۴
چند نکته و لغت از «مواهب الهی» معین‌الدین یزدی / احمد بهنامی ۲۱-۱۸
توضیحاتی درباره چند تن از ممدوحان منوچهری دامغانی / راضیه آبادیان ۲۷-۲۲
تصحیح بیت‌ی از طیتان مرغزی / محسن احمدوندی ۳۰-۲۸
خاکم به دهان، درباره سابقه یک مثل / ویلهلم باخر: ترجمه: سپاس ریوندی ۳۳-۳۱

نقد و بررسی

نگاهی به «تأثیر ادبیات فارسی در ادبیات انگلیسی» / مجتالدین کیوانی ۴۹-۳۴
نقد و بررسی «دیوان ازرقی هروی» / مجتالدین کیوانی ۵۴-۵۰
توضیحاتی درباره «بخشی از تفسیری کهن به پارسی» / مسعود قاسمی ۶۴-۵۵
نکاتی درباره «تفسیر قرآن پاک» / مسعود قاسمی ۷۱-۶۵
رباعیات ختیم به روایت شیخ محمود پیربوداقی / سید علی میرافضلی ۷۵-۷۲
«تلفظ در شعر کهن فارسی»: سرمشق‌های پزوهش / علی‌شاپوران ۱۰۴-۷۶
حکایتی ساختگی از قرآن‌های خطی افغانستان: نقدی بر کتاب «حکایت قرآن‌های ناپیدای افغانستان»
و مقاله «آغازی بر فهرست‌نگاری مخطوطات افغانستان» / معصومه نظری ۱۰۸-۱۰۵
نگاهی به تصحیح «خلاصة الاشعار و زبدة الافکار (بخش یزد و کرمان و نواحی آن)» /
مرتضی موسوی ۱۲۵-۱۰۹
معرفی و نقد کتاب «ناصر خسرو» / حسن حیدرزاده سردرود ۱۳۶-۱۲۶
نقد و بررسی ترجمه «شکونتلا» / سید احمد رضا قائم‌مقامی ۱۴۱-۱۳۷
دورنمایی از کتاب «قرآن مورخان» / زینب سادات ابیطی ۱۴۶-۱۴۲
نگاهی منتقدانه به مقاله «سنگ‌نبشته‌ای نویافته در آرامگاه داریوش بزرگ در نقش رستم (DNF)» /
سهیل دلشاد ۱۵۹-۱۴۷

پژوهش‌هایی در باب تحقیق

ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۶-۱۰) / سید احمد رضا قائم‌مقامی ۱۶۶-۱۶۰

ایران در متون و منابع عثمانی (۲۱)

آثار نعیم مصطفی افندی / نصر الله صالحی ۱۷۰-۱۶۷

سپیدمهره و شنکجه

علی صفری آق‌قلعه

پژوهشگر متون، مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
alisafari_m@yahoo.com

به آن بپردازند، اما آنچه از این متن برای بررسی تاریخ فرهنگ ایران و تصحیح متون فارسی نیز می‌تواند بسیار کارآمد باشد، اطلاعات مربوط به پیشه‌ها است، زیرا بسیاری از آنها در ایران نیز تقریباً به همان شکل رایج در هند بر قرار بوده‌اند و مینیاتورهای بسیار دقیق تشریح الاقوام می‌تواند مرجع بسیار مهمی برای شناسایی ابزار کار در گذشته باشد.^۳ برای نمونه در همین نگاره‌های مربوط به پیشه «شنکجه‌کار»، تصویری از یک نوع «چرخ» (وسیله‌ای برای صیقل دادن) ترسیم شده که می‌تواند ساختار چرخ‌هایی چون «چرخ بید»، «چرخ چوب‌چنار»، «چرخ سرب» و... را که بارها در جواهرنامه نظامی یاد شده (جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳: ۴۲۷، نمایه) برای ما روشن سازد. ضمناً برخی توضیحات متن تشریح الاقوام نیز می‌تواند مکملی بر تصاویر باشد، چنانکه درباره قومی که به پیشه شنکجه‌کاری اشتغال داشته‌اند آمده:

احوال^۴ پسر سیوم بشوکرما^۵ که از اختیار پیشه شنکجه‌کاری [به] شنکجه‌کار معروف شد: پسر سیوم، پاره‌های شنکجه یعنی ناقوس بر سنگ فسان فرسوده مجلی و مرتب کرده و کتبه بستن گلو و چوری دست تیار کرده به نظر راجه‌ها گذرانید... (اسکندر، ۱۳۹۳: ۱۱۱)

در اینجا، اشاره به «ناقوس» نشان می‌دهد که شنکجه برای تولید صدا استفاده می‌شده‌است و یکی از معانی این واژه را - دست‌کم در میان فارسی‌گویان هند - روشن می‌کند. واژه شنکجه/ شنکجه^۶ در هندی به معنای صدف، حلزون، لاک و پوسته است و در معنای جزئی‌تر، نام گونه‌هایی از حلزون‌های متوسط تا بزرگ دریایی با پوسته سخت است. همین پوسته‌ها است که هنوز هم در مراسم مذهبی هندوان و بوداییان نواخته می‌شود و تصاویر و فیلم‌های مرتبط با شیوه نواختن آن در فضای مجازی در دسترس است. رنگ پوسته این حلزون‌ها عموماً سفید خالص است، اما گاهی رنگ‌های دیگری نیز دارند (تصویر ۲ و ۳).

۳. در فهرست کتابخانه کنگره تا جایی که ممکن بود توضیحات مربوط به پیشه‌های تصویرشده را آورده‌ایم.

۴. چاپ: - (احوال): از نسخه کتابخانه کنگره افزوده‌شد.

۵. چاپ: «بشوکرما»: متن از نسخه کتابخانه کنگره است.

6. Shankh/Shankhe/Shankha.

در مقدمه فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره که اخیراً چاپ شده، دو تصویر از دو نسخه^۱ کتاب تشریح الاقوام اثر کرنیل جیمس اسکندر^۲ (۱۷۷۸-۱۸۴۱م) را درج کردیم که مربوط به پیشه «شنکجه‌کار» است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۹: سیزده). تصاویر مربوط به مردانی است که در حال صیقل زدن انواعی از صدف هستند (تصویر ۱). این صدف‌ها در متن، با نام هندی «شنکجه» خوانده شده‌اند و در متن تشریح الاقوام آن را به معنی «ناقوس» دانسته‌اند. در پاورقی همان صفحه اشاره کردیم که این صدف‌ها احتمالاً همان «سپیدمهره» هستند که در متون کهن فارسی از آن بسیار یاد شده‌است. چون در آنجا امکان پرداختن به این موضوع وجود نداشت، تفصیل مطلب را در این مقاله خواهیم گفت.

کتاب تشریح الاقوام از مهم‌ترین آثاری است که ساختار طبقاتی دیرینه هند را در وضعیتی که در آغاز سده نوزدهم میلادی برقرار بوده نشان می‌دهد. در این اثر، ضمن استفاده از منابع سنسکریت در شناسایی اقوام گوناگون، به پیشه‌های آنان نیز اشاره شده‌است. تحلیل دقیق اطلاعات این اثر از مواردی است که باید هندشناسان

۱. یکی از دو نسخه در کتابخانه کنگره موجود است که در فهرست کتابخانه شناسانده شده‌است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۹: ۲۳۶-۲۴۵). نسخه دیگر به‌نشانی Add. 27255 در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود.

2. Colonel James Skinner.

تصویر ۱: تصویر «شنگه‌کار» در دو نسخه از انتشاریه اقدام

از کهن‌ترین شواهد یکی بودن شنک با سپیدمهره، عباراتی از دو اثر ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۰ق) است که می‌دانیم مدتی را در هند سپری کرده و کتاب او، تحقیق ما للهند، مهم‌ترین اثر دنیای قدیم در شناسایی فرهنگ هندی است. بیرونی در جایی از کتاب الصّیدنه، در ذیل مدخل «حلزون»، آورده:

... و اما البحریّ الکبیر فهو الشنج و بالهندیّة شنک و بالفارسیّة سبیدمهره؛ ینفخ فیہ الفیالون.^۷ (بیرونی، ۱۳۷۰: ۲۱۹)

ضبط شنج در این عبارت شاید نشان دهد که او واژه را به شکل شنک می‌شناخته یا در منابع عربی مورد استفاده او چنین بوده؛ اما ظاهراً ضبط این نام با کاف درست است. او در جای دیگری از کتاب الصّیدنه آورده است:

کُزّه: حجر ابيض ینفر من الخلّ و اظنه من الحلزون
الابيض المسمّی سبیدمهره و قشر بیض النّعام ینفر منه...^۸
(همان: ۵۳۳)

بیرونی در الجماهر فی الجواهر توصیف دقیق‌تری از شرایط مؤثر در بزرگی و کوچکی حلزون‌ها و به‌ویژه همین حلزون‌های دریایی و کاربرد آنها آورده است:

... فإن الحلزونات البحرية تكون اعظم جثّة و أغلظ خزفاً و أصلب. و سمّتها الهند «شنک»؛ و ینفخون بها علی ظهور الفیلة مکان البوقات. و یقطعونها ایضاً علی الطول و یعملون منها ایضاً کالاقحاف للشرب. و تكون فی غایة البیاض الجصّی. (بیرونی، ۱۳۷۴: ۲۲۹)

از کهن‌ترین متون فارسی که یکی بودن شنک و سپیدمهره را نشان می‌دهد، کتاب حدودالعالم (نگاشته ۳۷۲ق) است که در ذیل یادکرد «ناحیت هندوستان» از پنج شهر بر کرانه دریا یاد شده و درباره محصولات آنجا آمده:

۷. در ترجمه فارسی کهن این متن آمده است: «و یکی از انواع او در آب‌های بزرگ باشد و در دریاها و این نوع بزرگ باشد به هیأت؛ و هندوان او را سنک [کذا] گویند و پارسیان سپیدمهره گویند. و عادت او آنست که در بلاد هند در پیش پیل درو بدمند و ازو آوازی بیرون آید و پیل را با او الف تمام باشد» (بیرونی، ۱۳۵۸: ۲۳۵).

۸. در همان ترجمه فارسی آمده: «کُزّه: سنگ سپید است و یکی از خواص او آنست که از سرکه بگریزد و بر طرفی افتد و این دلالت کند به آن که او از اجناس سپیدمهره باشد...» (همان: ۵۹۸)، که در جزء اخیر تطابقی با اصل عربی ندارد.

... و مال این ناحیت سپیدمهره است که آن را چون بوق بزندن و سنک [شنک]^۹ خوانند. و اندر این ناحیت پیل بسیار است. (ناشناس، ۱۳۷۲: ۱۹۶)

از دیگر شواهد کهن فارسی درباره ماهیت سپیدمهره، عباراتی از جواهرنامه نظامی (نگاشته ۵۹۲ق) است که البته در آنجا به شنک اشاره‌ای نیست، اما کاربرد آن در نوبت پادشاهان و جنگ‌ها را نشان می‌دهد:

از آن جمله سپیدمهره است؛ و آن در دریا تولّد شود و عوام آن را «باد مهره» گویند. و باطن آن حیوانی است و ظاهر آن سنگی است سپید در غایت سپیدی. و ظاهر و شکل آن مدور باشد ترنجی و درون آن ملتوی باشد. و یک طرف آن گشاده بود که سر آن حیوان باشد. و آن سنگ معروف و مشهور باشد و چون آن را از دریا برآند و آن حیوان را از باطن او بیرون کنند و باطن او را پاک کنند و سوراخ بر زبر آن بکند و به آخر نوبت پادشاهان^{۱۰} در روز مصاف بزندن، بانگی^{۱۱} هایل از آنجا بیرون آید با هول. (جوهری نیشابوری ۱۳۸۳: ۲۴۱)

در جامع الاشیاء نیز بعض کاربردهای سپیدمهره در هند یاد شده است:

حلزون: به فتح حای مهمله و لام و ضمّ زاء معجمه و سکون واو و نون؛ اسم جمع حیوانات صدفیست. و نوع کبیر آن به فارسی سفیدمهره نامند و به هندی سنکه^{۱۲} - به فتح سین مهمله و اخفای نون و کاف و های هندی - و بدان کاغذ و پارچه را مهره و قاقی می‌نمایند و بوق نیز می‌سازند... (نورمحمد و رضا صاحب مرکی، ۱۹۵۰م: ۲۹۹)

جز اینها، مواردی از کاربرد نام سپیدمهره در متون، به‌ویژه متون منظوم، یافت می‌شود که برخی ذیل مداخل «سپیدمهره» و «سفیدمهره» در لغتنامه آمده‌اند، اما در شناسایی ماهیت این وسیله کاربردی ندارند و نیازی به یادکردشان نیست. در لغتنامه ذیل مدخل «شنک» عبارتی ناقص از الجماهر و شاهی سودمند از تحقیق ما للهند، همچنین شاهی از اخبار الصّین والهند نقل شده، اما تفصیل لازم در شناسایی این وسیله در آنجا دیده نمی‌شود.

۹. مینورسکی درباره شنک اطلاعاتی در تعلیقاتش آورده است.

۱۰. یک نسخه: «و» که قابل تأمل است.

۱۱. چاپ: «تایکی».

۱۲. کذا.

منابع

- اسکنر، جیمس (۱۳۹۳). تشریح الافوام. به‌کوشش آذرمیدخت صفوی. دهلی نو: مرکز تحقیقات فارسی دانشگاه اسلامی علی‌گرو مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
- بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد (۱۳۵۸). صیدنه. ترجمه فارسی ابوبکر بن علی بن عثمان کاسانی. به‌کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار. تهران: شرکت افست.
- _____ (۱۳۷۰). کتاب الصیدنه فی الطب. به‌کوشش عباس زریاب خویی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- _____ (۱۳۷۴). الجماهر فی الجواهر. به‌کوشش یوسف الهادی. تهران: میراث مکتوب و علمی و فرهنگی.
- جوهری نیشابوری، محمد بن ابی‌البرکات (۱۳۸۳). جواهرنامه نظامی. به‌کوشش ایرج افشار و محمد رسول دریاگشت. تهران: میراث مکتوب.
- نورمحمد و رضا صاحب مرکی المخاطب بحکیم باقر حسین خان بهادر (۱۹۵۰ م). جامع الاشياء. تحقیق افضل العلما حکیم عبدالقادر احمد صاحب. مدراس: کتابخانه دولتی دستنویس‌های شرقی مدراس.
- صفری آق‌قلعه، علی (۱۳۹۹). فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا). تهران: میراث مکتوب.
- تعلیقات بر حدود العالم من المشرق الی المغرب (۱۳۷۲). از نویسنده‌ای ناشناس. به‌کوشش مریم میراحمدی و غلامرضا وره‌رام. تهران: دانشگاه الزهرا.

تصویر ۲: تصویر یک هندو در حال نواختن نوعی شنکها (سپیدمهره) دست‌ساز.

تصویر ۳: تصویر یک هندو در حال نواختن نوعی شنکها (سپیدمهره) تراش‌نخورده.

Table of Contents

Editorial

Cultural diplomacy and the written heritage	3-5
---	-----

Articles

Nizām-i Ta'rifā / Ali Ashraf SADEGHI.....	6-7
An introduction of three old sources of the <i>Rubā'īyyāt</i> of Khayyām / Seyyed Ali MIRAFZALI	8-13
<i>Sipīd-Muhra</i> and <i>Shankha</i> / Ali SAFARI AQ-QALEH	14-17
A few points and some words considering <i>Mawāhib-i Ilāhī</i> of Mu'tin ul-Dīn-i Yazdī / Ahmad BEHNAMI	18-21
Some remarks on several of Manūchihirī-yi Dāmghānī's patrons / Raziye ABADIYAN.....	22-27
Editing a couplet of Ṭayyān-i Marghẓī / Mohsen AHMADVANDI.....	28-30
Dust in my Mouth (I should not speak in such a manner): on the origin of an idiom / Wilhelm BACHER; Translated by Sepas RIVANDI	31-33

Reviews and Critiques

A look into <i>Persian Literary Influence on English Literature</i> / Majdoddin KEYVANI	34-49
A review of <i>Dīvān of Azraqī-ye Heravī</i> / Majdoddin KEYVANI	50-54
Some remarks on <i>A Fragment of an Old Exegesis in Persian</i> / Masoud QASEMI	55-64
Some remarks on <i>An Interpretation of the Holy Qur'ān</i> / Masoud QASEMI	65-71
Shaykh Mahmūd-i Pīr-Budāqī's narration of the <i>Rubā'īyyāt</i> of Khayyām / Seyyed Ali MIRAFZALI	72-75
<i>Pronunciation in Classical Persian Poetry</i> : an exemplar for what should and should not be done in research / Ali SHAPOURAN	76-104
An apocryphal story about Quran manuscripts in Afghanistan: a review of <i>The Story of Invisible Qurans of Afghanistan</i> , and "A Beginning of Cataloguing Manuscripts in Afghanistan" / Masoume NAZARI	105-108
A look into the edition of <i>Khulāṣat al-'Ash'ār va Zubdat al-'Afkār (Yazd, Kerman and its suburbs)</i> / Mortaza MOUSAVI	109-125
An introduction and a review of <i>Nāṣir Khusraw</i> / Hassan HEYDARZADEH SARDORUD	126-136
A review of the Persian translation of <i>Shakuntala</i> / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI	137-141
A bird's-eye view of <i>Le Quran des Historians</i> / Zeynab Sadat ABTAHI	142-146
A critical look into "A Newly-Found Inscription at the tomb of Darius-the-great in Naqsh-e Rostam (DNf)" / Soheil DELSHAD	147-159

Essays on Research

What does an etymologist do? (6-10) / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI.....	160-166
--	---------

Iran in Ottoman Texts and Sources (20)

Works of Na'imā Muṣṭafā Efendī / Nasrollah SALEHI	167-170
---	---------

Gozarash-e Miras

**Quarterly Journal of Textual Criticism,
Codicology and Iranology**

**Third Series, vol. 4, no. 1 - 2, Spring - Summer 2019
[Pub. Winter 2021]**

Properietor:

The WRITTEN HERITAGE RESEARCH INSTITUTE

Managing Director & Editor-in-Chief:

Akbar Irani

Assistant Editor:

Masoud Rastipour

Managing Editor:

Younes Taslimi-Pak

Cover:

Mahmood Khani

Print:

Miras

**No. 1182, Enghelab Ave.,
Between Daneshgah St. & Abureyhan St.,
Tehran, Iran**

Postal Code: 1315693519

Tel: 66490612, **Fax:** 66406258

Website: www.mirasmaktoob.ir

E-mail: gozarash@mirasmaktoob.ir